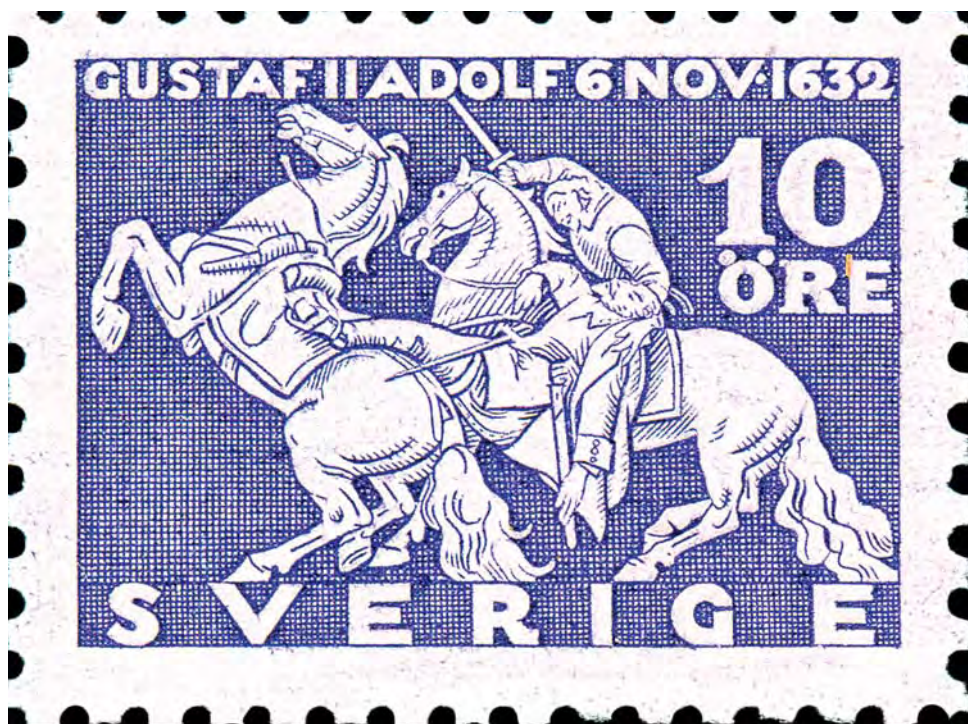

FÄLTHERREN SOM STUPADE VID LÜTZEN

av Carl-Henrik Larsson

När den 17-årige Gustav II Adolf besteg tronen efter faderns död år 1611, var Sverige på väg upp som en europeisk stormakt. Gustav II Adolfs regeringstid präglades av en aggressiv utrikespolitik som också skulle komma att bli hans död. Sverige genomgick dessutom en administrativ reorganisation som moderniserade landets förvaltning. Detta var början på stormaktstiden.

Gustav II Adolfs död vid Lützen den 6 november 1632 är en av de mest omskrivna händelserna i svensk historia. Detta frimärke graverat av Sven Ewert, utgavs 1932 och är tryckt i stålgravtryck.

Gustav II Adolfs far, Karl IX, avled hösten 1611 under brinnande krig. Gustav Adolf som endast var 17 år vid tillfället, var enligt bestämmelserna i Norrköpings arvförening omyndig, och skulle egentligen inte ha tillträde till tronen på flera år.

Riksdagen frångick denna

bestämmelse med villkoret att Gustav Adolf först skrev på en konungaförsäkran, som inskränkte kungens makt.

Kröningen ägde dock inte rum förrän i anslutning till Stockholmsriksdagen 1617.

Tog Öland som 16-åring

Den unge Gustav Adolf hade

redan innan faderns död 1611 visat sin duglighet i fält.

På våren 1611 ryckte två danska arméer in i Sverige med avsikten att inta Älvsborg och Kalmar, för att sedan försöka rycka vidare mot Mellansverige.

I slutet av maj 1611 föll Kalmar i danskarnas händer,

och efter bara en tid också Öland.

Den svenska armén lyckades efter några veckor undsätta Kalmar slott men ej själva staden, som mer eller mindre brann upp. Slottet kapitulerade endast en vecka efter att det undsatts, och föll alltså återigen i danskarnas händer.

I september samma år, bara en kort tid innan faderns död, lyckades en ung Gustav Adolf med en mindre styrka återta Öland från danskarna.

Fredden i Knäred

Direkt efter att Gustav Adolf hyllats som konung, återvände han till Småland för att ta upp kampen mot Danmark.

Den danske kungen Kristian IV hade inte släppt erövringsplanen från det föregående året, och det dröjde inte länge förrän en dansk armé trängde in i Småland, där den bl.a. brände Växjö.

Gustav II Adolf gick till motangrepp och trängde danskarna tillbaka in i Skåne. Svenskarna hemsökte norra Skåne med stor grymhet och förstörde allt i sin väg.

Kristian IV marscherade under tiden med sin armé mot det nyanlagda Göteborg, som lades i aska. Samma öde mötte också städerna Gamla Lödöse och Skara.

I maj 1612 belägrade den danske kungen fästningen i Älvsborg, som spelade en viktig strategisk roll för svenskarna. Som om detta inte var nog, föll också Öland på nytt i danskarnas händer.

Efter påtryckningar från Holland och England, kom Danmark och Sverige överens om att hålla ett fredsmöte vid Knäred i Halland.

Sverige återfick Älvsborg

Vid freden i Knäred som undertecknades i januari 1613, återlämnades Öland och Kalmar till Sverige. Danskarna behöll dock Älvsborg, Gamla och Nya Lödöse, Göteborg samt en mängd häraden, mot en pant på en miljon riksdaler sil-

Gustav II Adolf (1594 – 1632) visade tidigt sin duglighet i fält. Med tiden blev han en lysande strateg och fältherre. Frimärket som utgavs 1920 är graverat av Max Mirowsky, och tryckt i stålgravyrtryck.

vermynt. Om Sverige betalade panten inom sex år skulle man återfå de av danskarna erövrade områdena.

En miljon riksdaler silvermynt var en enorm summa, och kung Kristians baktanke var naturligtvis att svenskarna aldrig skulle kunna betala tillbaka hela beloppet.

För att få in pengarna till panten fick alla samhällsklasser i Sverige pålagor på skatten, vilket slog hårdast mot bondebefolkningen, och tillsammans med lån från Holland, kunde Sverige i mars 1619 betala panten till Danmark och återfå de förlorade områdena.

Gustav II Adolfs olyckliga äktenskap

På hösten 1620 ingick Gustav II Adolf och den brandenburgska prinsessan Maria Eleonora giftermål.

Förlovningen skedde bakom ryggen på prinsessans bror, kurfursten Georg Wilhelm, som absolut inte ville gifta bort system med konungen av Sverige. Istället var det Maria Eleonoras moder Anna, som

agerade för att äktenskapet skulle genomföras.

Broderns aversion mot giftermålet berodde på att han även var hertig över Preussen, som stod under den polske kungens överhöghet. I Polen regerade Sigismund (Johan III:s son och tidigare svensk kung). Den polske kungen hade nämligen aldrig gett upp hoppet om att återta den svenska tronen.

Gustav II Adolf och Maria Eleonora fick inga söner i sitt äktenskap. Deras första barn var en dotter som fick namnet Kristina. Hon dog under sitt första levnadsår, så när det andra barnet kom, som också var en dotter, fick även hon heta Kristina. Sedermera drottning Kristina.

Första steget mot ett svenskt postväsende

Under Gustav II Adolfs regeringstid genomgick landet en administrativ reorganisation, som både centralt och lokalt moderniserade landets förvaltning.

Den pådrivande kraften bakom förändringarna var rikskanslern Axel Oxenstierna,

Regalskeppet *Wasa* som kantrade och sjönk i Stockholms ström 1628 var byggt under Gustav II Adolfs regeringstid. *Wasaskeppet* var tänkt att bli ett viktigt tillskott för den svenska krigsmakten, som utvecklades starkt under Gustav II Adolfs ledning. Frimärket som ingick i ett häfte gavs ut 1969, och är graverat av Czeslaw Slania. Tryckmetoden är stålgravtryck.

och baktanken var att än mer stärka adelns makt i samhället. Alla tjänster inom ämbetsverken var nämligen förbehållna adelsmännen.

Fasta centrala ämbetsverk skapades för att kunna överblicka den svenska statsförvaltningen, och man inrättade också ett svenskt postväsende.

Någon fast postorganisation tillkom dock inte förrän 1636, alltså några år efter Gustav II Adolfs död.

Sveriges aggressiva utrikespolitik

Gustav II Adolfs far, Karl IX, förde under sin regeringstid en mycket aktiv politik mot Ryssland, som under början av 1600-talet genomgick en politisk upplösning, även kallad "den stora oredans tid" (1603–13).

Svenska trupper var inblandade i det ryska inbördeskriget, och 1610 nådde den svenske fältherren Jakob De la Gardie fram till Moskva, men tvangs dock omgående till reträtt.

Efter faderns död blev Gustav II Adolf arvtagare till ett Sverige som var på väg upp som en europeisk stormakt.

Kulmen i det ryska inbördeskriget nåddes då Mikael Ro-

manov valdes till rysk tsar 1613. Därmed var också Sveriges ambition att tillsätta en svensk på den ryska tronen mycket avlägsen, men man hade fortfarande kvar områden på ryskt territorium som det gick att förhandla om.

Vid freden i Stolbova 1617 erhöll Sverige Ingermanland och Keksholms län. Sålunda hade en landförbindelse mellan Finland och det svenska Estland etablerats.

Gustav II Adolf valde i detta läge att ta upp kampen mot Polen.

Från svensk sida ville man komma i besittning av den polska Östersjökusten, vilket man också lyckades med.

Staden Riga erövrades 1621, och genom stilleståndet i Altmark 1629 fick Polen avstå från en mängd ekonomiskt viktiga områden till svenskar.

Gustav II Adolf var på väg att uppfylla drömmen om Östersjön som ett svenskt innohav.

Den danske kungen kände sig hotad

Samtidigt som den svenska offensiven mot Polen pågick blev motsättningarna mellan de pro-

testantiska och katolska staterna i Tyskland allt starkare.

De protestantiska staterna var samlade i den s.k. *Unionen*, medan de katolska staterna hade slutit sig samman i den s.k. *Ligan*. År 1618 bröt det krig ut som skulle komma att vara i trettio år – det trettioåriga kriget, 1618–1648.

Den tyskromerske kejsaren av huset Habsburg, som hade sitt säte i Wien, hade dessutom som mål att försöka bygga upp en centralmakt, och därmed reducera de närmare 300 territorialstater som Tyskland bestod av vid denna tid.

Kejsaren lät 1625 sätta upp en egen armé under befäl av von Wallenstein. Kejsaren var angelägen om att erövra den tyska Östersjökusten, som behärskades av den protestantiska unionen.

Trettioåriga kriget var därmed inte enbart ett religionskrig, det var även ett krig om vem som skulle behärska den politiska makten i Östersjöregionen.

Den kejsarliga armén under von Wallenstein, gick tillsammans med ligans armé under ledning av Tilly, till angrepp mot de norra delarna av Tyskland, och genom en rad segrar kom den protestantiska unionen i underläge.

Den danske kungen Kristian IV kände sig hotad av kejsarens framgångar och valde att ingripa i kriget. Danskarna som var understödda av England och Holland, hade ingenting att sätta emot Tillys och Wallensteins arméer, och 1629 tvingades Danmark att sluta fred.

Den svenska landstigningen i Tyskland

Det var inte bara den danske kungen som kände sig hotad av den kejsarliga maktuppvinnningen. Även Gustav II Adolf såg med oro på hur den tyska Östersjökusten besattes av de kejsarliga trupperna.

Den svenska Östersjöexpansionen hade stött på hinder, och intressemotsättningen mel-

lan den tyskromerske kejsaren och Gustav II Adolf var ett faktum.

I juni 1630 landsteg Gustav II Adolf med en svensk armé på 30 000 man i Pommern, och Sveriges ingripande i trettioåriga kriget hade börjat.

Danmark, England och Holland hade helt dragit sig ur kriget, så från början stod Sverige utan bundsförvanter.

De protestantiska furstestaterna anslöt sig dock en efter en när det militära hotet från kejsaren ökade, och tillsammans med ekonomiskt bistånd från Frankrike utfärdade 1631, kunde Gustav II Adolf bedriva ett framgångsrikt krig i Tyskland.

Ett omdebatterat problem

Den direkta orsaken till varför Sverige valde att ingripa i trettioåriga kriget har under långa tider varit ett omdebatterat problem bland historikerna.

I propagandan från 1600-talet hette det att Sverige var protestantismens sista utpost och att det katolska hotet måste krossas. Maktaspekten var ingenting som framhölls, men var troligtvis det främsta motivet till varför Sverige valde att inträda i kriget.

Detta hindrar dock inte att även religionsaspekten skulle kunna ha varit ett viktigt motiv.

Slaget vid Breitenfeld

I de katolska leden rådde en viss osämja som berodde på Wallensteins segrar. Den katolska ligan misstänkte att kejsaren inte skulle dela med sig av sin nyvunna makt, och till slut lyckades man förmå honom att avsätta Wallenstein, något som Gustav II Adolf drog nytta av.

Efter landstigningen i Tyskland tog den svenske kungen Östersjökusten i besittning, och förstärkte sina ställningar kring Oderlinjen. Nästa mål var att besätta Elbelinjen.

Gustav II Adolf och den sachsiske kurfursten gjorde

Vid den Westfaliska freden 1648 tilldelades Sverige mycket viktiga områden på andra sidan Östersjön. På frimärket som gavs ut 1998 till 350-års minnet av freden är Gustav II Adolfs dotter, drottning Kristina, avbildad. Gravör är Lars Sjöblom och tryckmetoden är stålgravtryck.

gemensam sak och beslöt att möta Tillys trupper vid Breitenfeld, nära Leipzig.

I september 1631 stod slaget och inledningsvis flydde de sachsiska trupperna från krigsskådeplatsen.

Gustav II Adolf visade då prov på sin taktiska förmåga, och lyckades omdisponera sina numerärt underlägsna trupper. Den svenska armén drog nytta av sin rörlighet och vann en lysande seger. Två tredjedelar av Tillys armé stupade vid slaget.

Fältherren som stupade

Gustav II Adolf hade efter slaget vid Breitenfeld inga problem att få bundsförvanter, hans rykte hade blivit vida känt.

Under hösten 1631 tågade armén västerut och intog Mairdalen. Kungens planer för det kommande året var att rikta en stöt mot Bayern och de kejserliga arvländerna för att framtvinga en fred.

Gustav II Adolf lyckades erövra München, men efter det stötte han på motgångar. Kejsaren hade nämligen återinsatt von Wallenstein.

De bägge fältherrarnas arméer möttes vid Nürnberg,

men Gustav II Adolf lyckades inte komma till något avgörande. Istället var det Wallenstein som tog initiativet, och bröt in i Sachsen. Gustav II Adolf jagade efter, fast besluten om att besegra Wallenstein och den svenska armén.

Gustav II Adolf och hans allt mer krympande armé nådde Wallensteins läger vid Lützen på kvällen den 5 november 1632. Dagen efter – den 6 november – stod slaget som troligen är en av de mest omskrivna händelserna i svensk historia.

Efter att dimmorna lättat stod de bägge arméerna ansikte mot ansikte, och under de mycket blodiga striderna som utkämpades på slagfältet, stupade Gustav II Adolf efter att ha blivit träffad upprepade gånger.

Westfaliska freden

Kungen var död, men det betydde inte att Sverige drog sig ur trettioåriga kriget. Vid den Westfaliska freden 1648 tilldelades Sverige mycket viktiga inkomstbringande områden på andra sidan Östersjön.

Den Westfaliska freden var en höjdpunkt i den svenska stormaktstiden. □